

<http://dx.doi.org/10.16926/fil.2017.14.16>

Martyna UJMA

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

**[rec.] Hans Blumenberg, *Paradymaty dla metaforologii*,
przeł. Bogdan Baran, Wydawnictwo Aletheia,
Warszawa 2017, ss. 245**

Hans Blumenberg (1920–1996) uznawany jest za jednego z najwybitniejszych filozofów XX wieku. Urodzony w 1920 roku w Lubece myśliciel nie jest jednak popularny w Polsce, o czym świadczy choćby fakt, że jego dzieła nie są często tłumaczone na język polski. Dotychczas nakładem wydawnictw, takich jak Oficyna Naukowa i Aletheia ukazały się zaledwie trzy rozprawy filozofa: *Rzeczywistości w których żyjemy. Rozprawy i jedno przemówienie* (1997), *Praca nad mitem* (2009) oraz *Paradymaty dla metaforologii* (2017). Co ciekawe, na polskie tłumaczenie ostatniej z wymienionych publikacji przyszło nam czekać aż pięćdziesiąt dziewięć lat. *Paradymaty dla metaforologii* (niem. *Paradigmen zu einer Metaphorologie*) w oryginale ukazały się bowiem w 1958 roku. Zdaje się, że jest to bardzo długi czas, zwłaszcza, że założenia Blumenberga (podobnie zresztą jak i George’a Steinera) stanowią podstawę do tego, by zrozumieć zaistniałe w czasach nowożytnych postawy ideowe i paradymaty kulturowe, przejawiające się także we współczesności.

Badania Blumenberga oscylują głównie wokół ontologii, fenomenologii i hermeneutyki. Szczególny wpływ miał na rozwój metaforologii, która pomimo wielu innych jego zainteresowań, wiodła niejako badawczy prym. To ona właśnie stała się przyczynkiem do wysnuć teorii o nie-pojęciowości i antropologii fenomenologicznej. Metaforologia w najprostszym rozumieniu jest dziedziną zajmującą się metaforami absolutnymi, rozumianymi jako podstawowe podmioty języka filozofii, wymykającymi się jednocześnie spod jarzma konceptualizacji (a więc nie będącymi tożsamymi z pojęciami). Metafory absolutne, które w swojej koncepcji prezentuje Blumenberg, są jednocześnie podłożem, na którym opiera się ludzkie myślenie o rzeczywistości. Stefan Klemczak zauważa, że metaforologia za cel stawia sobie „rozpoznanie podstawowych form poznawczych umożliwiających sposoby orientacji w świecie” (Klemczak 2013, 164). Wyobrażenia i idee opisywane przez autora *Pracy nad mitami* stanowią zatem punkty odniesienia do zdoby-

wania wiedzy o świecie złożonym ze skomplikowanych relacji. Odnalezienie przejawów orientowania się w rzeczywistości wiąże się zaś z umiejętnym odczytywaniem znaków pozostawionych w mitach i literaturze¹. Metafory absolutne są więc przyczynkiem do tworzenia pojęć i niejako próbują uchwycić to, co jest z natury abstrakcyjne, żeby nie rzec nieuchwytnie właśnie. Są także próbą ujęcia świata w „całość” oraz udzielenia odpowiedzi na fundamentalne, nazywane często naiwnymi, pytania, takie jak choćby „czym jest świat?”.

Metafory absolutne „odpowiadają” na owe rzekomo naiwne pytania, z zasady pozbawione odpowiedzi, których adekwatność zawiera się po prostu w tym, że są nieusuwalne, ponieważ nie *stanowimy* ich, lecz znajdujemy je u podłoża istnienia jako *postawione* (Blumenberg 2017, 28).

Paradygmaty dla metaforologii wydane w 2017 roku nakładem Wydawnictwa Alet-heia i przetłumaczone na język polski przez Bogdana Barana liczą 245 stron. Na publikację składają się wprowadzenie oraz dziesięć rozdziałów analitycznych, będących jednocześnie omówieniami wspomnianych wyżej metafor absolutnych. Rozważa więc autor kolejno nad *Metaforyką „przemocnej” prawdy*, *Metaforyką prawdy i paradygmatyką poznawczą*, *Terminologiczno-metaforologicznym przekrojem poprzecznym wyobrażenia prawdy*, *Metaforyką nagiej prawdy*, *Terra incognita i „niedokończonym wszechświatem” jako metaforą nowożytnego obcowania ze światem*, *organiczną i mechaniczną metaforą drugoplanową*, *Mitem a metaforą*, *Terminologizacją metafory: „prawdopodobieństwem”*, *Zmetaforyzowaną kosmologią* oraz *Symboliką geometryczną a metaforą*. Spis treści uświadamia, jak szeroki i skomplikowany jest podjęty problem w tej, jak sam określił we wstępie autor, pracy przygotowawczej do badań nad metaforologią. Niewątpliwie więc przyswojenie i zrozumienie zawartej w niej wiedzy wymaga od czytelnika oboznania nie tylko w dziedzinie dziejów historii filozofii, czy filozofii w ogóle, ale też w dyscyplinie literaturoznawstwa i językoznawstwa (badacz zajmuje się bowiem zagadnieniami związanymi z metodologią i terminologią owych nauk).

Blumenberg wychodzi od rozważań na temat Kartezjańskiego programu metodycznego, głoszącego uwolnienie się od prowizoryczności i wypracowania stanu doskonałości terminologicznej, a więc jasnego i wyraźnego systemu pojęć, rozumianego jako ideał języka filozoficznego. Autor omawianej publikacji zadaje sobie pytanie, czy takowy stan końcowy i wyeliminowanie wszelkich sposobów przenośnego mówienia w ogóle jest możliwy. Zastanawia się także przy tym nad problemem zdeklasowania metafory do roli figury retorycznej, będącej w takim rozumieniu ozdobnikiem wygłaszanych przez oratorów mów:

To tradycyjne włączenie metafory do nauki o ornamentach mowy publicznej nie jest przypadkowe: dla starożytności logos zasadniczo dotyczył całości bytu. Kosmos i logos to były korelaty. Metafora nie może tu wzbogacać zakresu środków wyrazu – jest tylko środkiem oddziaływania wypowiedzi, jej atakowania politycznych i sądowych adresatów oraz ich reakcji na nią. Pełna kongruencja logosu i kosmosu wyklucza, by mowa przenośna mogła osiągnąć coś, czego ekwiwalentu nie zapewniałaby [mowa potoczna] (Blumenberg 2017, s. 9).

Rozważania nad Kartezjańskim rozumieniem doskonałości języka filozofii i postrzeganiem metafory przez starożytnych filozofów prowadzą Blumenberga do podstawowego pytania, mianowicie „przy jakich przesłankach metafory mogą mieć prawomocny

¹ Myśleniem mitycznym za gruncie polskim zajmuje się na przykład Anna Grzywa, autorka wydanej w 2010 roku publikacji pod tytułem *Magiczna wizja świata*.

charakter w języku filozoficznym” (Blumenberg 2017, 11). Metafory traktuje jako „pozostałości, rudymenty na drodze *od mitu do logosu*”, czyli owe punkty orientacyjne, o których wspomniano na wstępie recenzji. Upatruje w nich także podstawy języka filozoficznego oraz tworów, których nie sposób przetłumaczyć, czy też raczej przywrócić do „postaci właściwej” – logiczności. Po drugie zaś wyznacza cele metaforologii, określając ją mianem refleksji krytycznej przeciwdziałającej niewłaściwemu odczytywaniu wypowiedzi przenośnej. Według niego jej zadaniem jest także dotarcie do podstruktury myślenia. W rozdziale drugim podkreśla jednak, że celem tej dziedziny nie jest bynajmniej wynalezienie metody *używania* metafor. We wstępie Blumenberg określa także ideę swojej pracy, mianowicie uznaje ją za przygotowanie do zbadania zagadnienia metafor absolutnych.

Dwa pierwsze rozdziały rozprawy (*Metaforyka „przemóżnej” prawdy* oraz *Metaforyka prawdy i pragmatyka poznawcza*) mają charakter syntetyczny (choć nie pozbawiony refleksji i polemiki), to jest przedstawiają złożoność problemu, jakim jest rozumienie „prawdy” w ujęciu myślicieli i filozofów reprezentujących niemal wszystkie epoki (od starożytności po współczesność). Stanowią niejako ujęcie prób stworzenia definicji prawdy. Autor jak się zdaje uświadamia jednocześnie, że zagadnienie przezeń podjęte wykazuje trudności w znalezieniu materiału badawczego, a stworzenie oglądu całościowego jest niemalże niemożliwe.

Podjęty przez Blumenberga tok rozważań nad pojęciem „prawdy” okazuje się prowadzić do ciekawych wniosków i potwierdzenia tezy filozofa na temat zadań wyznaczonych metaforom absolutnym i metaforologii w ogóle. Tak na przykład rozpoczęcie rozprawy od definicji prawdy wytyczonych przez przedstawicieli najbardziej klasycznych świetnie ukazuje grę, jaka rozgrywa się na polu znaczeniowym omawianego terminu. Rozpoczyna więc od sformułowania najczęściej stosowanego, mianowicie „*veritas est adaequatio rei et intellectus*” [prawda jest zgodnością rzeczy i umysłu], by następnie przywołać rozumienie Arystotelesowskie: „*adaequatio intellectus ad rem*” [zgodność umysłu z rzeczą] oraz odkrycie przez średniowiecze możliwości określenia absolutnej, przemóżnej prawdy w Bogu: „*adaequatio rei ad intellectum*” [zgodność rzeczy z umysłem]. Zauważa jednak, że nie były one nigdy odpowiedzią na pytanie, czym jest prawda.

Autor w swoich badaniach nad przemóżną prawdą odwołuje się przede wszystkim do rozumienia filozofów, takich jak John Milton, Johann Wolfgang von Goethe, John Locke, Syktus Empiryk, Plotyn, Anzelm z Cantenbury, Tomasz z Akwinu czy Fryderyk Nietzsche. Tworzy w ten sposób niejako przegląd definicji prawdy i metafor jej towarzyszących (metafory światła, metafory odcisku, metafora alternatywy siły i bezsiły). W rozdziale trzecim swoje działania nazywa przesuwaniem się wzdłuż odcinków historii – i rzeczywiście, przytoczone przezeń przykłady tworzą pewną linię, przekrój, o którym mowa jest w *Terminologiczno-metodologicznym przekroju poprzecznym wyobrażenia prawdy*. Wspomniana część publikacji poświęcona jest założeniom Laktancjusza, zdaniem Blumenberga filozofa nie będącego „gwiazdą pierwszej wielkości”. Nie jest to jednak wybór przypadkowy, bo jak autor uzasadnia „właśnie fakt, że nie jest on gwiazdą pierwszej wielkości, czyni go odpowiednim obiektem badań, którym zależy na uchwyceniu epokowych (nie: epokotwórczych) struktur historycznych” (Blumenberg 2017, 62). Po raz kolejny filozof udowadnia, jak językowe niuansy oraz gra definicji z metaforyką stosowaną przez myślicieli są wykorzystywane do tworzenia na potrzeby epoki czy religii istoty prawdy.

Kolejne rozdziały publikacji stanowią szczegółowy opis wybranych przez autora metafor towarzyszących prawdzie i rozumieniu przez myślicieli sensu istnienia, kształtu wszechświata czy wreszcie relacji zachodzącej na linii mit–metaforyka. Niemal w każdej części Blumenberg zdaje się odsłaniać przed odbiorcą kolejne zadania metaforologii. Zaznacza jednocześnie, że badane przez niego wybrane metafory absolutne mają charakter izolowanego badania metaforologicznego. Trzeba jednak pamiętać, że jedynie tego typu działania pozwalają na zrozumienie ich uczestnictwa w tworzeniu świadomości nowożytnej, o której autor wspomina nader często. Pokazuje więc Blumenberg w ciekawy sposób, jak metafora „nagiej” prawdy czy *terra incognita* i „niedokończony wszechświat” kształtowały wyobrażenia o rzeczywistości pokolenia nowożytnego społeczeństwa. Wybierane przez myślicieli danej epoki metafory (jak na przykład metafora Ameryki wybierana przez XVII wiecznych obywateli ziemi) pokazują stan kultury w danym wycinku czasu.

Ważnym miejscem publikacji są także rozważania nad *Zmetaforyzowaną kosmologią* i wpływem odkrycia Mikołaja Kopernika na „nową formułę ludzkiej samointerpretacji” (Blumenberg 2017, 182). Rozważania Blumenberga niejako udowadniają, że metafora absolutna wybierana przez daną epokę wpływa na rozumienie istoty prawdy i miejsca człowieka we wszechświecie. Wydaje się także, że metafory wypracowane jeszcze przez myślicieli starożytnych wciąż są żywe (może nawet uniwersalne), jedynie tylko są poddawane ciągłej ewolucji wynikającej z potrzeb człowieka.

Książka *Paradygmaty dla metaforologii* jest adresowana przede wszystkim do osób o przynajmniej podstawowym zasobie wiedzy filozoficznej, literaturoznawczej, a nawet i językoznawczej. Publikacja odpowiada na potrzeby badań interdyscyplinarnych, przynajmniej w zakresie literaturoznawstwa, a ściślej mówiąc teorii literatury, która niejako jest czymś, co można określić mianem filozofii literatury. Zrozumienie przesłania dzieła Blumenberga wymaga ponadto myślenia analitycznego – argumenty przezeń przeprowadzone są ze sobą silnie powiązane, choć miejscami mocno skomplikowane. Wymagana jest także znajomość, przynajmniej podstawowa, terminologii łacińskiej, bowiem autor odnosi się do myślicieli klasycznych, a i zakres poruszanych zagadnień za taki można uznać. Niemniej jednak nie można uznać tego za wadę. Jedynym mankamentem wydania jest – w moim przekonaniu – umieszczanie długich cytatów w językach obcych, a dopiero za nimi w nawiasach kwadratowych – polskich tłumaczeń. Niewątpliwie zakłóca to odbiór osobom, które nie posługują się w sposób biegły językiem łacińskim czy angielskim i niemieckim. Być może ułatwieniem byłoby umieszczanie oryginalnych cytatów w przypisie końcowym. *Paradygmaty dla metaforologii* jako publikacja wprowadzająca w badania nad metaforami absolutnymi i metaforologią wydaje się być doskonałą odpowiedzią na potrzebę podjęcia badań nad wspomnianym zakresem. Jest bowiem ujęciem kompleksowym, a na 245 stronach Blumenberg umieścił to, co najważniejsze. Metaforologia w takim ujęciu staje się także odpowiedzią na badania interdyscyplinarne, tak popularne w ostatnim czasie. Jest to zatem książka, którą powinien przeczytać każdy, kto chce zrozumieć współczesność, a także każdy, kto zajmuje się badaniem zagadnień teoretyczno-literackich w duchu interdyscyplinarnym.

Bibliografia

- Blumenberg H. (2017), *Paradygmaty dla metaforologii*, przeł. B. Baran, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa.
- Grzywa A. (2010), *Magiczna wizja świata*, Eneteia – Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warszawa.
- Klemczak S. (2013), *Zadania metaforologii*, „Teksty Drugie” 5, 164–187.